

Univerzitet u Beogradu
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

V međunarodni naučni skup
Zlatibor 24-27. septembar 2011.

University of Belgrade
Faculty of Special Education and Rehabilitation

5th International Scientific Conference
Zlatibor 24-27. September 2011.

SPECIJALNA EDUKACIJA
I REHABILITACIJA *danas*
SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION *today*

zbornik radova
proceedings

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION

V međunarodni naučni skup
**SPECIJALNA EDUKACIJA I
REHABILITACIJA DANAS**

Zlatibor, 24-27. septembar 2011.

The Fifth International Scientific Conference
**SPECIAL EDUCATION AND
REHABILITATION TODAY**

Zlatibor, September, 24-27. 2011.

**Zbornik radova
Proceedings**

Beograd, 2011.

Belgrade, 2011

SPECIJALNA EDUKACIJA I REHABILITACIJA DANAS
SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION TODAY

Zbornik radova
Proceedings

V međunarodni naučni skup
The Fifth International Scientific Conference
Zlatibor, 24-27. septembar 2011.

Izdavač/Publisher:

Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation
Visokog Stevana 2, 11 000 Beograd
www.fasper.bg.ac.rs

Za izdavača/For publisher:

Prof. dr Jasmina Kovačević, dekan

Urednici:

Prof. dr Nenad Glumbić, Doc. dr Vesna Vučinić

Štampa/Printing:

AKADEMIJA
Beograd

Tiraž/Circulation: 300

ISBN

TRANZICIJA ZATVORA U TRANZICIJI DRUŠTVA

Goran Jovanić

Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

U radu su navedeni osnovni pokazatelji krize društvene reakcije na kriminalitet u Srbiji, s naglaskom na neadekvatnu primenu kazne zatvora tokom prethodne decenije. Fokusiranjem na probleme teorijske i praktične neusaglašenosti, trendova kriminala i konfuznog reagovanja države, analiziraju se pokazatelji krize penalnog sistema. Višestruka i kontradiktorna očekivanja društva u vezi sa osnovnim ciljem, sadržajem i efektima primene kazne zatvora, sprečavaju ostvarivanje generalne i specijalne prevencije. Ukazuje se na neutemeljenost strategije društvene „borbe“ protiv kriminala i predlažu se alternativna rešenja u pravcu afirmacije novih rešenja i poboljšavanja postojećih oblika suprotstavljanja. Insistiranje na poštovanju naučnih i stručnih metoda praćenja pojave i evaluacije efekata preduzetih aktivnosti predstavlja osnovnu ideju i preporuku rada.

Ključne reči: kriminal, društvena reakcija, zatvor, tranzicija, kriza, alternativne sankcije.

TRANZICIJA ZATVORSKE PRAKSE U TRANZICIONIM DRUŠTVENIM USLOVIMA

O tranziciji zatvora postoje pisani tragovi zapažanja o zatvorskim impresijama i služu nam kao svedočanstva date epohe ljudske civilizacije na konkretnom stadijumu razvoja. Danas smo u prilici da sagledavamo kako se sa tranzicijom društva menjala i dalje menja praksa postupanja prema ljudima u zatvorima.

Sa istorijskog aspekta, možemo reći da je aktuelna penalna praksa u odnosu na prošlost deklarativno humanija, civilizovanija, liberalnija i okrenuta očuvanju vrednosti veza- nih za ljudsko biće, njegov život i zdravlje, dostojanstvo i ukupan položaj čoveka.

Upoređujući penalnu praksu u aktuelnom vremenu, zapažamo da procesi humanizacije društva ne prate u potpunosti proklamovanje visokih standarda odnosa prema čoveku, pa i prema čoveku u zatvoru.

Od osuđenog čoveka se očekuje da za vreme izvršenja zatvorske kazne trpi uslove ograničavanja i lišavanja kao odmazdu za ono što je učinio protiv društva, a paralelno sa tim očekivanjem, prisutan je i zahtev da se automatski po izlasku iz penalne ustanove preob- rati u slobodnog građanina, korisnog po sebe i društvo. Istovremeno se ne ostvaruje po- trebna postpenalna podrška koja bi mu omogućila uspešnu reintegraciju u svet slobode i do- vela ga do ostvarenja postavljenih zahteva. Dualitet takvih očekivanja od zatvorskih ustano- va izraženi u kumulativnom očekivanju istovremene kazne i pozitivne promene, odražavaju se na idejne koncepcije, zakonsku regulativu, građevinsku konstrukciju, tretmansku prime- nu i postpenalnu pomoć koju država treba da realizuje. Tranzicija filozofije izvršenja kazne zatvora neminovno se odražava i na penalnu praksu, stvarajući tranziciju očekivanja, a kao posledicu i tranziciju strategije izvršenja.

Nastavak života na slobodi karakteriše i konstantno pristustvo opomene proživljenog iskustva, uz opomenu da će za ponovno kršenje zakonskih normi biti vraćen u izolaciju na duže vreme nego prošli put (ekstremno i do kraja svog života), uz još rigorozniji stepen li- šavanja i izolacije.

Premeštanje fokusa delovanja čas na odmazdu, čas na korekciju, čas na generalnu, a potom na specijalnu prevenciju, ukazuje na konfuziju kriminalno-političkih nastojanja. Kazna zatvora na taj način gubi osnovni smisao zbog kojeg se i propisuje, izriče i izvršava. Umanjuje se efikasnost ostvarivanja jednog od ciljeva zbog kojih društvo ulaže značajna finansijske i ljudske resurse u sistem izvršenja kazne zatvora. Taj cilj odnosi se prvenstveno na postizanje pozitivne promene ponašanja kod osuđenih lica u pravcu njihove reintegracije u svet slobode, kao osoba koje neće ubuduće kršiti zakone.

U traženju i promovisanju strategije i programa koji će garantovati efikasniju zaštitu od ovog društvenog zla, savremeni svet je preplavljen čitavim spektrom različitih pristupa i modela kontrole kriminaliteta.

Kao antipoda tih nastojanja, kriminalitet kao individualna i društvena pojava beleži stalni rast, menja svoje forme, postaje sve složeniji i nanosi veću štetu kako u nacionalnim, tako i u međunarodnim okvirima. Iziskuje sve više sredstava, ideja, profesionalniji pristup i drugačije forme reagovanja, zarad njegovog svodenja u podnošljive okvire. Takozvana „kriza bezbednosti“, koja je poslednjih decenija zahvatila mnoga područja, a naročito zemlje tranzicionog tipa, nastala je i kao posledica znatnog pomeranja sistema vrednosti i uloge zajednice, ali i evidentnog gubitka poverenja građana u pravo, zakone i institucije države/društvene kontrole.

Berkijeva³ čuvena teza naglašava da „red i zakon“ (law – and order) nisu dve stvari od kojih je jedna cilj, a druga instrument za postizanje tog cilja. Red se postiže pravom i zakonom, ali on nije puki rezultat već svojevrsna pretpostavka i izvor zakona. Red ili ustrojstvo je poredak vrednosti, a zakon je ne samo sredstvo za zaštitu već i proizvod tih vrednosti.

Zemlje u tranziciji, opsednute ekonomskim aspektima puta ka liberalnom kapitalizmu, zapljusnute su nizom negativnih posledica tog puta, pre svega kriminalitetom. U pokušajima da se sa tim izbore, najčešće se okreću uvođenju oštrijih oblika kontrole kriminaliteta, čak i po cenu manje brige za očuvanjem standarda demokracije i korektnog korektivnog tretmana⁴.

U Srbiji su u proteklih par decenija tendencije kretanja kriminaliteta doživele značajne transformacije usled intenzivnih društvenih procesa, gotovo radikalne promene državno-pravnog statusa sa svim nedaćama i posledicama iz toga proizašlih - krize, sukobi, ratovi, bombardovanje, društvena dezorganizacija i dr.

Drugi faktori služili su kao katalizatori kriza. Oni su proistekli iz unutrašnjih tranzicija, težnje ka demokratizaciji društva, privatizacije, osiromašenja, nezaposlenosti uz istovremenu težnju ka evropskim integracijama. Na sve to treba dodati i pritiske međunarodnih monetarnih i političkih organizacija, različite oblike uslovljavanja, politike „toplo-hladno“, nuđenja ciljeva i postavljanje zahteva u pogledu postizanja standarda u svim sferama društva, primene dvostrukih merila i otežavanje položaja globalnog stanovništva.

GLOBALNE STRATEGIJE DRUŠTVENE KONTROLE KRIMINALITETA

Teorijski posmatrano jasno se izdvajaju dva globalna tipa kontrole kriminaliteta – tzv. „represivna“ i strategija „nuđenja alternativa“.⁵

³ Berki, R.N. (1986). Security and society: Reflections on law, order and politics, J. M. Dent and Sons, London and Melbourne.

⁴ Ilić, Z. i Jovanić, G. (2011). Zatvor i/ili sloboda pod nadzorom, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd.

⁵ Ilić, Z., Jovanić, G. (2009). Kriminalitet i zavodske sankcije. U: Radovanović, D. (ur.), Istraživanja u specijalnoj pedagogiji: 243-256. Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd.

Represivni tip strategija kontrole kriminaliteta više odgovara tzv. „stabilizacionim“ ili „konzervativnim“ društvenim sistemima koji se pretežno oslanjaju na eliminaciju i represiju, dok je strategija „nuđenja alternativa“ bliža razvojnim ili progresivnim društvenim sistemima gde se kontrola ostvaruje preko pronalaženja afirmativnih umesto destruktivnih aktivnosti.

Bazirajući se na pretpostavci da je kriminalitet najvećim delom izraz individualnih motivacija da se stekne nelegitimna prednost u trci za najvažnija društvena dobra, američki kriminolog Hirš⁶ smatra da se utvrđivanjem „troškova“ ili „cena“ putem kažnjavanja – represije, na kriminalitet može uticati preko motivacione strukture izvršilaca krivičnih dela. On smatra da je najefikasniji mehanizam prevencije kriminaliteta – kažnjavanje koje se zasniva na ideji što preciznije korespondencije između oštine kazne i ozbiljnosti učinjenog dela. Poznata je njegova „linija zatvora“ kao svojevrsna granica na listi repertoara kazni, od onih koje nisu preterano zastrašujuće do onih koje imaju potencijalno zastrašujući efekat. Kao način za određivanje „linije zatvora“ Hirš uvodi tzv. „mrežu osuda“. I pored njenog prisustva u većini savremenih krivičnih zakonodavstava, zasnovanih na odnosu težina dela – oština kazne, sve je više onih koji sumnjaju u pozitivne efekte zastrašujuće funkcije kazne, pogotovu lišenja slobode – zatvora.

Strategija „nuđenja alternativa“ se bazira na promeni društveno-političkog aranžmana u cilju kontrole kriminaliteta i devijantnosti. Bazira se na pretpostavci da socijalno-politički antagonizmi generišu kriminalnu devijantnost, pre svega kapitalističkih društava. Na ovim osnovama je i nastala tzv. „teorija levog realizma“ koju su promovisali i razvili britanski kriminolozi Džon Li i Džok Jang.⁷

Kriminolog Stenli Koen u svojoj analizi razlikuje dve glavne korekzione promene na institucionalnom nivou.⁸ Prva se, po njemu, desila između 18. i 19. veka. Karakteriše je smanjenje upotrebe kazne shvaćene kao nanošenje fizičkog bola. Centralizovana krivično-pravna, posebno penološka administracija, veći broj formiranih represivnih institucija i jasno izražena segregacija nisu dovele do značajnijeg smanjenja stope kriminala.

Sistem nastavlja da se razvija i „usavršava“, pa se stoga javlja potreba za pronalaženjem alternativnih koncepcija krivično-pravnog sistema i kontrole kriminaliteta. Ove promene su već zaživele - stekle pravo građanstva u mnogim sistemima kontrole kriminaliteta. Koen ih naziva „drugom korekcionom promenom“. Suštinu savremenog sistema društvene kontrole kriminaliteta u institucionalnom smislu baziranoj na drugoj korekcionoj promeni čini traganje za alternativama klasičnom reagovanju na kriminalitet.

Ona se u najvećoj meri bazira na neuspesima – kritikama rezultata institucionalnog penalnog tretiranja delinkvenata i jasno izraženom revoltu protiv institucionalnog – zatvorskog tipa vaspitnog delovanja koje podstiče i neguje abolicionistička kriminologija⁹.

Uvođenje neformalnih oblika institucionalne kontrole kriminaliteta od strane zajednice, u znatnom broju slučajeva, nije doveo do smanjenja, već nasuprot do zaoštavanja kontrole i povećanja prinude. Rezultati niza objavljenih studija o programima rehabilitacije – resocijalizacije institucionalizovanih osuđenih lica pružaju jasne empirijske dokaze o nee-

⁶ Von Hirsch, A. (1985). Past of future crimes: Deservedness and dangerousness in the sentencing of criminals, Manchester University Press, Manchester.

⁷ Lea, J. I Young, J. (1984), What is to be done about law and order: Crisis in the eighties, Penguin Books Ltd.

⁸ Cohen, S. (1983.). „Social-control talk: Telling stories about correctional change“, u Garland, D. Young, P. (urs.)

⁹ Ilić, Z., Jovanić, G. (2009). Kriminalitet i zavodske sankcije. U: Radovanović, D. (ur.), Istraživanja u specijalnoj pedagogiji: 243-256. Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd.

fektivnosti ovih sankcija, kada njihovo izvršenje nije ispunjeno – obojeno adekvatnim programima postupanja – rehabilitacije. Ovo se ne odnosi samo na proces zavodske – zatvorske korekcije, nego i na tretman u zajednici, nakon izlaska osuđenih iz zavodske ustanove. Nedelotvornost samog zatvaranja i nužnost postojanja adekvatnog programa postupanja, posebno tretmana u zajednici, glavni su rezultati na koje ukazuje većina savremenih naučnih radnika, istraživača i praktičara u oblasti penalne prakse.

Sve je više onih koji veruju da je ovakvo stanje podstaklo širenje uverenja da je kažnjavanje najefikasnije sredstvo za njegovo sprečavanje i suzbijanje („batina je iz raja izašla“). Ima i onih koji su skloni da tvrde kako je kriminalitet u porastu i zato što je oslabila oštrica kažnjavanja. Stoga se kao nužnost i jedino racionalno rešenje po njima nameće potreba za zaoštavanjem kaznene politike. Većina dosadašnjih, po broju i kvalitetu dosta oskudnih istraživanja bavila su se kaznenom politikom našeg društva, delovanjem državnih organa u njenom ostvarivanju, posebno kaznenom politikom pravosudnog sistema i njegovom doprinosu ukupnim rezultatima suprostavljanja kriminalitetu.¹⁰

Na žalost, većina reformskih zahvata u zakonodavnoj, sudskoj i izvršnoj sferi suprostavljanja ovoj pojavi nisu se oslanjala na rezultate ovih istraživanja, već više na političku klimu u državi i na neka međunarodna iskustva i rešenja.

Značaj ovih elemenata je znatno umanjen i zbog toga što se nije vodilo dovoljno računa o potrebi da se kontinuirano i na nauci zasnovan način prati i izučava naša stvarnost u oblasti suprostavljanja kriminalitetu, i na toj osnovi projektuju nova i ugrađuju pozitivna međunarodna iskustva i rešenja na svim nivoima. Stalne i česte promene u politici borbe protiv kriminaliteta i krivičnom zakonodavstvu jasno ukazuju da Srbija još nije pronašla prave odgovore – puteve, za stvarne reformske zahvate i strategije.

Povrat ili recidivizam u bilo kom vidu predstavlja značajan indikator kriminaliteta u svim njegovim oblicima i vidovima. On je kako pokazatelj njegove složenosti, društvene opasnosti, ali i uspešnosti preventivnih i vaspitno-korektivnih poduhvata. Prema statističkim podacima može se konstatovati da je u Srbiji u ustanovama za izvršenje zavodskih sankcija u kategoriji punoletnih zastupljenost povratnika iznad 56%. U poređenju sa stanjem u našim ustanovama iz perioda 1966. god.¹¹, kada je recidivista bilo 33,3% može se konstatovati porast za više od 22%. Kratke kazne – do 6 meseci su najzastupljenije u kategoriji punoletnih osuđenih lica. One participiraju sa 40,6% u odnosu na ukupan broj primljenih tokom posmatranog perioda. Neznatno manje – 38,5% pripada populaciji osuđenih sa kaznom preko 1 godine. Kategorija osuđenih sa kaznom u rasponu od 6 meseci do godinu dana je zastupljena sa gotovo 21%. Najveći broj osuđenih se otpušta nakon isteka kazne u celosti, između 53% i 62% u odnosu na ukupan broj otpuštenih. Ovaj podatak jasno ukazuje na stanovište da naša politika u ovoj oblasti, pre svega politika nadležnih sudova nije ni malo blaga. Ovome u prilog ide podatak o relativno malom učešću uslovno otpuštenih – oko 25%, uz jasnu tendenciju smanjenja broja poslednjih godina.

Analizirajući obilje pokazatelja o radu ustanova za izvršenje kazne zatvora u Srbiji, konstatovano je da je sistem opterećen nizom problema i nedostataka koji znatno usporavaju njegov razvoj i prilagođavanje savremenim dostignućima penološke teorije i prakse. Međutim, kazneno-popravni sistem su i ljudi a ne samo procedure i brojevi. Moguće je iznaći i uspostaviti sve neophodne instrumente, procedure, smernice, zakone i

¹⁰ Ćirić J., Đorđević Đ., Sepi R. (2006). Kaznena politika sudova u Srbiji, Centar za mir i razvoj demokratije, Beograd.

¹¹ Davidović, D., Matić, O., Vukadinović, B., Vučinić, B. (1970). Kategorizacija kazneno-popravnih domova i klasifikacija osuđenih u Jugoslaviji, Institut za kriminološka i kriminalistička istraživanja, Beograd.

podzakonska akta, ali bez ljudi i njihove pune posvećenosti ovoj misiji, njihove spremnosti da učestvuju u tranziciji unutar svojih nadležnosti, kazna zatvora će imati formalni umesto suštinskog karaktera i neće ostvarivati željeni cilj – zaštitu društva od kriminaliteta.¹²

LITERATURA

1. Berki, R.N. (1986). *Security and society: Reflections on law, order and politics*, J. M. Dent and Sons, London and Melbourne.
2. Cohen, S. (1983). „Social-control talk: Telling stories about correctional change“, u Garland, D. Young, P. (urs.).
3. Ćirić J., Đorđević Đ., Sepi R. (2006). *Kaznena politika sudova u Srbiji*, Centar za mir i razvoj demokratije, Beograd.
4. Davidović, D., Matić, O., Vukadinović, B., Vučinić, B. (1970). *Kategorizacija kazneno-popravnih domova i klasifikacija osuđenih u Jugoslaviji*, Institut za kriminološka i kriminalistička istraživanja, Beograd.
5. Ilić, Z. i Jovanić, G. (2011). *Zatvor i/ili sloboda pod nadzorom*, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd.
6. Ilić, Z., Jovanić, G. (2009). *Kriminalitet i zavodske sankcije*. U: Radovanović, D. (ur.), *Istraživanja u specijalnoj pedagogiji* (243-256). Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd.
7. Lea, J. I Young, J. (1984). *What is to be done about law and order: Crisis in the eighties*, Penguin Books Ltd.
8. Von Hirsch, A. (1985). *Past of future crimes: Deservendes and dangerousness in the sentencing of criminals*, Manshester University Press, Manchester.

¹² Ilić, Z. i Jovanić, G. (2011). *Zatvor i/ili sloboda pod nadzorom*, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd.

TRANSITION OF PRISONS IN TRANSITION OF SOCIETY

Goran Jovanić

Faculty of Special Education and Rehabilitation, University of Belgrade

The main indicators of the crisis of social reaction to crime in Serbia shown in this work with an emphasis on the inadequate use of prison over the last decade. Moreover, the focus are on the problems of theoretical and practical disagreement, trends of the criminal and and confusing state responses, we analyzing the indicators of crisis penal system. In Connection with the basic aim, content and effects of prison sentences, the Multiple and contradictory expectations of society preventing the achievement of general and special prevention. The research indicated on the baseless of the social strategies the "battle" against crime and suggesting alternative solutions towards the affirmation of new solutions and improving existing forms of opposition. The the basic idea and recommendation of this research work are the insistence on respect for scientific and technical methods of monitoring the occurrence and evaluate the effects of the undertaking action.

Key words: *crime, social reaction, prison, transition, crisis, alternative sanctions.*